УДК 94 (438)

Леся Алексієвець

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ КОРДОНІВ У 1918–1923 РР.

У статті розглядаються зовнішньополітичні аспекти становлення Польської держави у 1918–1923 рр.

Ключові слова: Польська держава, зовнішня політика, кордони, Паризька конференція, Рада Послів.

У незалежнення Польщі у листопаді 1918 р. гостро поставило питання розбудови основ національної державності. Однією з найважливіших державотворчих акцій стало запровадження атрибутів державності. Важливим кроком на цьому шляху було визначення кордонів Польської Республіки та їх захист. Щоби розв'язати територіальні проблеми, Польща взяла участь у 60 локальних збройних конфліктах, півторарічній війні на сході з ЗУНР, УСРР, РРФСР. До воєнних дій було залучено загалом понад мільйон польських солдатів. Визначення кордонів Другої Речі Посполитої закінчило процес її повернення на політичну карту світу як суверенної країни, дієвого суб'єкта міжнародних відносин.

Розгорнутий після відновлення політичної самостійності Польської держави процес формування її території відбувався складно і неоднозначно. Неупереджене дослідження всього комплексу боротьби поляків за встановлення кордонів країни і захисту національної державності нині набуває дедалі більшої популярності серед українських істориків. Свідченням цього стали міжнародні наукові конференції [1], а також опублікування протягом останнього десятиріччя низки праць [2; 3–8; ін.], автори яких прагнули висвітлити ці проблеми в усій суперечливості та неоднозначності складної доби міжвоєнної Європи. У пропонованому дослідженні не ставимо за мету детально вивчити та оцінити всі події, що стосувалися формування кордонів і зовнішньої політики Другої Речі Посполитої. Це проблематика окремих праць. Розглянемо і проаналізуємо основні зовнішньополітичні чинники утвердження Польщі як держави, акцентуючи на менш вивчених в українській історіографії аспектах, а також ключові події, що вели до становлення її кордонів. Без цього важко зрозуміти наступні кроки і прийняті рішення знову самостійної країни, власне, її подальшої історії.

Із забезпеченням єдності польського народу й польської території виникла нова ситуація в Центральній Європі, де відроджена Польща була однією з найбільших держав з багатовіковими традиціями самостійного існування та активної зовнішньої політики. Втім, тогочасна міжнародна ситуація і становище Другої Речі Посполитої залишалися непростими. Поки Польща як самостійна держава не існувала, її прагнення до свободи пробуджували симпатії до неї багатьох народів. Коли ж вона знову постала як суверенна країна й узялася відстоювати власні інтереси на міжнародній арені, зокрема вигідні для себе питання розв'язання кордонів, почали звучати численні критичні голоси, що засуджували Польщу, говорили про неї як про "сезонну державу", нападали на т. зв. польський коридор (Німеччина), заявляли про неї як про "охоронця біля колючого дроту, що відділяє Росію від Європи" (РРФСР) і т. д. [9, с. 5–6]. Особливо гостро критикувала експансіоністські плани Варшави за Сяном дипломатія ЗУНР.

Закономірно, що при цьому Польська держава повинна була забезпечити зміцнення зовнішньополітичних позицій, налагодити взаємні стосунки з близькими державами на тлі тогочасних міжнародних проблем, до загального повоєнного їх врегулювання, та відновити своє місце в структурі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи, посилити вплив на історичні процеси на європейському континенті в нових умовах міжвоєнної доби. Отже,

основними завданнями зовнішньополітичної діяльності початкового періоду становлення Польщі були: захист національної державності, визначення кордонів та утвердження на міжнародній арені як самостійної незалежної держави. У контексті цих положень зовнішню політику Другої Речі Посполитої можна поділити на два головних етапи: перший – 1918–1923 рр. і характерний зусиллями щодо визначення кордонів відновленої Польської держави, а також їх міжнародного визнання; другий – 1923–1926 рр., коли Польща простувала до зміцнення свого нового становища в Європі, налагодження відносин із сусідами й тогочасними великими державами. У контексті дослідження звернемося до першого періоду. В цей час тривала напружена дипломатична і з людськими втратами збройна боротьба за існування Польської держави.

Питання про кордони відродженої країни були серед найскладніших. Західні держави вважали, що Польща повинна одержати тільки ті області, де переважає польське населення, тож її керівники не могли домагатися повернення історичних територій, втрачених з XIII до XVIII ст., і які на початку XX ст. мали здебільшого непольське населення. У час проголошення незалежної держави в 1918 р. на заході поза кордонами Польщі залишалися землі Верхньої Сілезії, Великопольщі, Помор'я, Вармії та Мазур. Це були терени з переважною кількістю польського населення. Всупереч проводу ЗУНР–УНР на сході польські політичні кола домагалися включення таких територій: Східна Галичина – по р. Збруч, Холмщина, Підляшшя, Полісся, Волинь – по р. Случ, Проскурівського й Кам'янського повітів і значної частини литовських та білоруських земель.

Долю Польщі неодноразово обговорювали і вирішували під час міжнародних переговорів. Вагому роль у відродженні й визнанні Польської держави, встановленні її кордонів відіграла зустріч країн-переможниць у Парижі в січні-червні 1919 р.

Ще наприкінці Першої світової війни основними центрами вирішення польського питання стали, з одного боку, – власне країна та її народ, який із зброєю захищав своє право на самовизначення, а з іншого, – держави Антанти і Сполучені Штати Америки. Особливого резонансу в світі набрало послання В. Вільсона Конґресу США 8 січня 1918 р. т. зв. 14 пунктів мирного післявоєнного врегулювання.

Тринадцятий пункт визначав кордони майбутньої Польщі й проголошував необхідність створення незалежної Польської держави з приєднанням до неї територій, де проживало незаперечно польське населення, причому з вільним і надійним доступом до моря; політичну й економічну незалежність, територіальну недоторканість мала ґарантувати міжнародна угода [10, с. 233]. Це положення, після визнання Німеччиною й Австро-Угорщиною програми В. Вільсона як платформи для перемир'я, стало міжнародно-правовою базою, на основі якої світове співтовариство погодилося виправити несправедливість щодо поляків, допущену при поділах Речі Посполитої і на Віденському конґресі 1815 р.

Як уже було зауважено, оскільки західні країни вважали, що Польща має отримати лише території, на яких за етнічним складом переважали поляки, її речники не могли офіційно вимагати повернення втрачених у XIII–XVIII ст., земель, де на початку XX ст. більшість становило непольське населення. Загалом ситуація у XX ст. в Європі була зовсім іншою, ніж наприкінці XVIII ст. Незважаючи на це, у більшості програм, присвячених відновленню державності, польські політичні діячі зверталися до традицій великої держави, яка існувала до поділів. Тому надалі виникали значні диспропорції між планами та сподіваннями польських політичних сил і реальними можливостями для їх реалізації. Можна погодитися з Л. Зашкільняком, що через великодержавну традицію, яка тягнулася від часів шляхетської Речі Посполитої та передбачала приєднання до неї територій із переважанням непольського населення, і яка проявлялася у діяльності перших керівників Польщі, країні довелося пройти у 1918–1920 рр. складний шлях випробувань, що коштував полякам 250 тис. вбитих, сотні тисяч поранених і скалічених [6, с. 457].

Комп'єнське перемир'я передбачало відведення німецьких військ на лінію кордону 1914 р. Проте польське населення Великої Польщі й Верхньої Сілезії не бажало надалі миритися з німецьким пануванням. Наприкінці грудня 1918 р. у Великій Польщі розпочалося

повстання, яке тривало до середини лютого 1919 р. Уже в другій половині січня 1919 р. повстанці визволили від німецьких окупантів Познань та провінцію. 8 січня Головна народна рада офіційно перебрала владу над цією територією, адміністрацію очолив В. Тромпчинський. Командував повстанськими частинами майор С. Тачак. 16 січня головнокомандувачем, на пропозицію Ю. Пілсудського, призначили генерала Ю. Довбур-Мусницького, який почав реорганізовувати повстанські загони, формуючи регулярну армію.

16 лютого загальний договір про перемир'я між Німеччиною та коаліцією продовжили. Його постанови стосувалися воєнних дій у Великопольщі. Так, повстанські відділи визнали частиною військових формувань коаліції, встановили демаркаційну лінію між уже визволеною територією та тією, що перебувала під владою німців. Визнання польських повстанських центрів на визволених землях мало вплинути на рішення мирного договору щодо західних кордонів Польщі. Тут варто акцентувати на заувагах Т. Єндрущака щодо великопольського повстання: по-перше, воно вибухнуло невдовзі після утворення незалежної Польської держави і було виявом прагнення польської людності Великопольщі до об'єднання з іншими землями батьківщини; по-друге, спалах визвольних змагань наступав в атмосфері й на хвилі подій, викликаних воєнною поразкою Німеччини і Листопадової революції 1918 р.; по-третє, завдяки успіхові великопольського повстання було створено сприятливе становище для справи приналежності цих територій до Польщі; й, нарешті, по-четверте, воно безсумнівно вплинуло на виступ поляків у Сілезії, які кількома місяцями пізніше взялися за зброю, щоби вибороти приєднання Верхньої Сілезії до решти краю [11, с. 40–42].

Головна народна рада управляла на звільнених територіях до серпня 1919 р. У цей час згадані землі офіційно ввійшли до Польської держави, хоча ще протягом певного періоду мали спеціальний статус-представництво, т. зв. Міністерство колишньої Прусської області. Формально до мирної конференції в Парижі вона продовжувала належати до Німеччини. На східному Помор'ї польська адміністрація поставала в міру виведення німецьких військ. 10 лютого 1920 р. ґенерал Ю. Галлер провів в урочистій обстановці на Балтійському морі символічну церемонію "заручення Польщі з Балтикою", кинувши у морські хвилі перстень із польським орлом [12, с. 2–3].

Нагадаємо, що невдовзі після утворення уряду І. Падеревського Другу Річ Посполиту визнали і заявили про встановлення з нею дипломатичних зв'язків: США – 30 січня 1919 р., Франція – 24 лютого 1919 р., Велика Британія – 25 лютого 1919 р. та інші держави [13, с. 250]. Однак остаточний вигляд післявоєнної Європи, насамперед Центральної і Східної, формувався шляхом збройної боротьби та дипломатичних переговорів на Версальській конференції, яка закінчилася 28 червня 1919 р. підписанням мирного договору.

У Паризькій конференції брали участь делегати 27 країн, які належали до табору переможців і безпосередньо воювали з чотирма центральними державами – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією, чи, принаймні, розірвали дипломатичні відносини з хоча б однією з перерахованих країн. Офіційно Паризькою конференцією керували п'ять головних держав-переможниць: США, Велика Британія, Франція, Італія і Японія. Лише їхні представники (двоє від кожної країни) належали до Ради десяти – керівного органу, створеного на початку роботи конференції. У березні 1919 р. утворився координаційний керівний орган – Рада чотирьох, до якої увійшли: Президент США В. Вільсон, глава британського уряду Д. Ллойд Джордж, французький прем'єр-міністр Ж. Клемансо і прем'єр-міністр Італії В. Орландо. Згодом функціонували інші керівні органи конференції: Рада п'яти – у складі міністрів закордонних справ США, Великої Британії, Франції, Італії і спеціального представника Японії, Рада глав делеґацій та ін. Але фактично на всіх етапах конференції найважливіші питання, у т. ч. щодо кордонів Польщі, вирішували представники трьох держав: Сполучених Штатів, Великої Британії і Франції.

У роботі конференції брала участь і Польська держава, від якої могли бути заявлені два представники [14, с. 469]. На чолі її делеґації до травня був Р. Дмовський, далі – прем'єр

І. Падеревський. У разі відсутності останнього першим заступником призначали, як і раніше, К. Длуського [15].

Відповідно до своїх попередніх декларацій Д. Ллойд Джордж і В. Вільсон акцентували на становищі, за яким до Польщі мали бути приєднані тільки ті території, на яких проживали поляки. Цей постулат формулювали щодо і західного, і східного кордонів. Найсприятливішу позицію щодо визначення західних рубежів Польщі займав Ж. Клемансо, тому що головною метою Франції було якнайшвидше послаблення Німеччини [16, с. 184]. У справі східного кордону бачення Франції, хоч і менш виставлялося на перший план, вирівнювалося з точкою зору американців і англійців.

Ставлення держав до Польської республіки спершу не було надто прихильним. Допомагаючи Польщі, Велика Британія, Франція і США шукали в цілому прийнятного для себе вирішення взаємних суперечностей. Вони вважали власною заслугою вже те, що посприяли утворенню Польської держави після 123 років неволі. Стверджували, що Польща зі своїми претензіями на півдні, півночі, сході й заході створює надмірно великі труднощі, порушуючи творення і розгортання мирних відносин у Європі. Особливо пристрасним виразником цього подиву "польською невдячністю" й обурення "польським імперіалізмом", як зазначав польський дослідник Є. Красуський, був британський прем'єр Д. Ллойд Джордж [17, с. 41].

Свої перші невдачі на мирній конференції Р. Дмовський пояснював впливами євреїв і масонів. Демократ В. Вільсон, ліберал Д. Ллойд Джордж і радикал Ж. Клемансо представляли партії, які перебували у сфері єврейських та масонських впливів. Але насправді Р. Дмовський мав на увазі той факт, що він був неприйнятний власне як націоналіст. Уже згаданий Є. Красуський у монографії "Трагічна незалежність. Зовнішня політика Польщі у 1919–1945 рр." відзначив: "Було вартою жалю річчю те, що з одного боку перебував Дмовський із своїми прихильниками, з іншого ж – ніхто інший, як власне Клемансо, Ллойд Джордж і Вільсон" [17, с. 42]. На його думку, "людиною, яка підходила для того, щоб знейтралізувати ліберальні, масонські та єврейські застороги щодо Дмовського", був Падеревський [17, с. 42]. Однак цей аспект належав до другорядних.

Основною ж причиною слабкості польського становища на мирній конференції було те, що британці та французи однаково прагнули, щоб, як і до цього часу, Німеччина та Росія загрожували одна одній. Водночас у розпалі дебатів Ж. Клемансо відверто заявив: "Коли було порушене питання про утворення Польської держави, малося на увазі не лише загладити один із великих злочинів історії, а й створити бар'єр між Німеччиною і Росією..." [18, с. 35].

Франція прагнула бачити Росію антибільшовицькою, але великою і сильною. Вважала, що до неї мають увійти не лише землі на схід від р. Буг, а й Східна Галичина, яка перед війною їй не належала. Франція була готова визнати Польщу і за нею значні території лише коштом Німеччини. "Якщо головним союзником проти Німеччини мала бути Росія, то Польща, ворожа Росії, мала бути в очах французів лише тимчасовим замінником", – вважає Є. Красуський [17, с. 42]. Протиріччя французької політики у польському питанні були зумовлені прагненнями: з одного боку – послабити Німеччину, а з іншого, – використати її, як і Польщу, в боротьбі з радянською Росією. Французькі політики в подальшому фактично відмовилися від висунутого ними історичного принципу у формуванні польсько-німецького кордону і почали дотримуватися етнографічної основи в територіальному розмежуванні, формально-статистичного методу у визначенні національного характеру земель.

Важливою для Другої Речі Посполитої була позиція щодо неї Великої Британії, голос якої багато означав у повоєнній Європі. Англійці не ставилися до Польщі як до гідного підтримки партнера, вбачали у ній насамперед союзника Франції, тому польські інтереси неодноразово страждали від англійсько-французьких сутичок. Розбудова Польщі за французьким зразком означала посилення в Європі Франції. "Не треба створювати нову Ельзас-Лотарінгію", – повторював Д. Ллойд Джордж [18, с. 35].

Польські дипломати настійно, різними способами, дбали про позитивну думку і підтримку представників Великої Британії. Однак, незважаючи на це, часто “відчували з їх боку образи, зневагу” [19, с. 138], неодноразово були змушені захищатися перед британськими атаками на міжнародному форумі. Особливо гострими були виступи прем’єра Д. Ллойд Джорджа. При цьому, як дещо тенденційно зазначив П. Лоссовський, “його відкрите іґнорування у сфері ознайомлення зі справами нашого краю перепліталося з однаково відвертою грубістю” [19, с. 138]. Власне, представники Великої Британії спричинили обмеження польських повернень на заході, несприятливе для поляків визначення польсько-німецького кордону.

Британці розглядали Польщу насамперед крізь призму свого ставлення до Німеччини і Росії. Вони були настійливішими, ніж французи, у прагненні створити загрозу Німеччині від Росії, і, навпаки, Росії з боку Німеччини. Польща їм, по суті, заважала, тому старались її “обрізати” якнайбільше з усіх боків, створити таку державу, яка, в разі перемоги більшовиків у Росії мала потрапити в залежність від Німеччини і разом із нею скласти антирадянський і антиросійський бастіон, і навпаки – у разі перемоги антибільшовицьких сил – у залежність від Росії і становити небезпеку для Німеччини. Міністр закордонних справ Великої Британії А. Бальфур трактував у щоденнику в листопаді 1916 р. цю позицію так: “Остерігалися, що нова Польща страждатиме на ті самі хвороби, які згубили давню Польщу; що вона буде ареною постійних інтриґ між Німеччиною та Росією; і що її існування, зовсім не приводячи до справи європейського миру, давало б постійний привід до європейських суперечностей. Більше того, якби навіть така Польща була здатна відіграти ефективну роль як буферна держава (у чому є сумнів), не певен, чи буферна держава між Німеччиною і Росією була б корисною для Західної Європи. Якби Німеччина була позбавлена всієї боязні натиску з боку Росії й мала вільне повернення всієї своєї сили в напрямку розвитку власних західних амбіцій, то Франція і Велика Британія могли б стати жертвами. Не зовсім певен, чи відрізання Росії від західних сусідів не повернуло її інтересів до Далекого Сходу в мірі, яка не могла не сповнювати британських мужів стану певного неспокою. Чим більше Росія буде державою європейською, ніж азіатською, тим краще для кожного. Звідси приходимо до висновку, що вирішення польського питання, яке найкраще відповідало б нашим інтересам, означало б утворення Польщі, наділеної автономією у широких розмірах, що залишалася б одночасно інтеґральною частиною російської імперії” [17, с. 42–43].

З іншого боку, вважаючи Німеччину єдиною достатньо сильною перепоною для можливих зазіхань з боку Росії, однаково якої, британці трактували помилковим і нелогічним прагнення Франції до послаблення Німеччини на користь Польщі. Вони виступали проти відібрання у Німеччини вугільно-промислового басейну Верхньої Сілезії, оскільки це послаблювало здатність Німеччини до сплати воєнних відшкодувань. Окрім того, Лондон боявся, що з поразкою Німеччини Франція здобуде переваги на Європейському континенті. Польщу ж вважали близькою до Франції. Скориставшись виникненням нових держав над Балтійським морем: Естонії, Фінляндії, Литви і Латвії, Велика Британія намагалася здобути у згаданому реґіоні певні впливи, і з цієї точки зору їй відповідало творення нових міст у Ґданську і Клайпеді.

Позиція американських представників щодо вирішення питання про кордони Польщі на Паризькій мирній конференції була близькою до британської, водночас відображала прагнення Вашингтона до світового панування. Ця політика мала на меті посилити вплив Сполучених Штатів у Європі й тому суперечила бажанню Франції зміцнити своє становище на європейському континенті. Утвердження Польщі за рахунок передачі їй важливих польських земель не відповідало інтересам американських представників на мирній конференції [16, с. 11–12]. Отже, долю Польщі вирішували країни-переможниці, й насамперед Велика Британія, Франція, США, відповідно до їхнього бачення власних позицій і впливів у повоєнному світі. Важливу роль відігравали становище і наступний розвиток ослаблених, але доволі могутніх сусідів – Німеччини та Росії, національні інтереси поляків при цьому відсували на другий план.

У представленні інтересів Польщі на мирній конференції в Парижі варто відзначити роль Польського національного комітету. Нагадаємо, що після місії С. Грабського і постання кабінету І. Падеревського Комітет був розширений кількома представниками Ю. Пілсудського, зокрема Л. Василевським, К. Длуським, М. Сокольницьким та ін., і став офіційним органом польського уряду, хоча й надалі цілковито підпорядковувався Р. Дмовському. Його діячі, а серед них – вчені, політики, провели значну роботу й подали численні наукові та пропаґандистські матеріали на підтримку польських територіальних претензій і пропозицій [20].

29 січня 1919 р. Рада десяти заслухала повідомлення Р. Дмовського про ситуацію в Польській Республіці та територіальні вимоги польського уряду. "Відбудова Польської Держави, – розпочиналася нота у справі її західних кордонів, – має вважатися, як:

1 – акт справедливості та відшкодування злочинів внаслідок поділів (1772–1793–1795).

2 – результат розвитку польських національних сил, які зростали, незважаючи на деструктивні зусилля держав-подільників, і наслідок розпаду Австро-Угорщини, розкладу Російської імперії та поразки Німеччини.

3 – необхідність утворення між Німеччиною та Росією сильної і справді незалежної держави" [21, с. 31]. В основу визначення кордонів Польщі пропонували покласти "історичний принцип". Тобто, Р. Дмовський намагався довести право Польщі на відновлення її в цілому відповідно до кордонів Речі Посполитої до часу її першого поділу – 1772 р. з можливою їх частковою зміною. Польська делеґація прагнула домогтися не лише повернення Ґданська, а й надання країні ширшого виходу до моря, південних земель Східної Пруссії, більшої частини Верхньої Сілезії і Цєшинської області. Загалом територія, якої домагалися поляки, становила 84 198 км^2 із населенням 6598692 осіб [5, с. 17]. До Другої Речі Посполитої мали відійти Литва, майже вся Білорусь, у т. ч. басейн Березини і великий район на правому березі Західної Двіни, а також значна частина Західної України з майже усією Волинською і частиною Подільської губерній [22, с. 35–38]. При цьому, якщо ендеки прагнули до інкорпорації цих територій, то пілсудчики схилялися до максимально широкої федерації різних народів під егідою Польщі.

Згідно з проектом, який розробив національний табір, кордони Польщі на сході мали б проходити по лінії другого поділу – 1793 р. Р. Дмовський, автор цього, названого інкорпоративним, плану, вважав, що найнебезпечнішим ворогом незалежності Польщі буде Німеччина, яка заохочувала і підтримувала прагнення до незалежності народів, які жили на землях між Росією та Річчю Посполитою. Тому він пропонував приєднати до Польщі лише ті східні території, на яких більшість населення становили поляки. Це, на його думку, повинно було разом з тим створити умови для поліпшення відносин із Росією. Автором другої концепції – федеративної – був Ю. Пілсудський. Найнебезпечнішим ворогом Польщі він вважав Росію. Відповідно до цього плану Друга Річ Посполита мала допомогти литовцям і українцям у становленні їх державності. Ю. Пілсудський пропонував створити федерацію суверенних держав: литовсько-білоруської, української і польської, здатну протистояти можливій російській аґресії [17, с. 40]. Обидва проекти, що стосувалися східних, а в разі здійснення інкорпоративного плану – також західних та північних кордонів держави, були спрямовані на забезпечення незалежного існування Другої Речі Посполитої [23, с. 231].

Для демаркації польських кордонів за ініціативою Ради десяти було утворено комісію, яку очолив французький дипломат, колишній посол Франції у Німеччині, Ж. Камбон. 12 березня 1919 р. його комісія виклала думки щодо визначення польсько-німецького кордону. В основу проекту було покладено етнографічні принципи, які у січні 1918 р. проголосили В. Вільсон і Д. Ллойд Джордж. Відповідно до основних пропозицій комісії Ж. Камбона, у Познанській області й Західній Пруссії (Польському Помор'ї) західний рубіж польської етнічної більшості мав стати кордоном між Польщею та Німеччиною; Ґданськ і землі, що лежать на правому березі Вісли вздовж залізничної дороги Варшава – Млава – Ґданськ, – належати Польщі; державну приналежність території, суміжної з районом Алленштейн у Східній Пруссії, – визначати плебісцитом; усі райони Верхньої Сілезії з

переважаючим польським населенням також мали увійти до Польщі [16, с. 113]. При збереженні за Німеччиною основної частини земель Східної Пруссії польський вихід до моря мав вигляд коридору, прокладеного крізь німецькі володіння.

У цілому пропозиції Ж. Камбона були не дуже прийнятними для Польщі, оскільки передбачали збереження за Німеччиною частини польських земель. Однак і вони викликали рішучий протест Д. Ллойд Джорджа, якого підтримав В. Вільсон. 25 березня 1919 р. Д. Ллойд Джордж надіслав Ж. Клемансо і В. Вільсону меморандум "Деякі зауваги для мирної конференції до укладення остаточного проекту мирних умов", відомий як "Документ із Фонтенбло". У ньому він відзначив: "Не можна собі уявити гіршої причини наступних воєн, аніж оточення німецького народу, який показав себе однією з найсильніших і найжиттєздатніших рас у світі, рядом малих державок, складених із народностей, які в минулому ніколи не мали сталої влади, і передання кожній із них певної кількості німців, які прагнуть лише однієї мети: з'єднання з вітчизною. Пропозиція польської комісії, щоби віддати 2100 тис. німців під панування народу з відмінною релігією і який протягом усієї своєї історії жодного разу не зумів виявити здатність до утримання постійної самостійності, мусить, на мою думку, раніше чи пізніше призвести до нової війни у Східній Європі" [17, с. 44–45]. Визначаючи у документі східні кордони Німеччини, Д. Ллойд Джордж погоджувався з отриманням Польщею Данціґського коридору, однак із таким розрахунком, щоби він охопив якомога менше територій із німецьким населенням.

За слабкого опору Ж. Клемансо, Д. Ллойд Джордж і В. Вільсон вирішили провести плебісцит не лише на Мазурах, як пропонувала комісія Ж. Камбона, а й у частині Західної Пруссії на східному березі Вісли, а також утворити з Ґданська вільне місто. У проекті мирного договору, врученого 7 травня 1919 р. представникам Німеччини, містилися дві дуже важливі поправки, внесені до пропозицій комісії Ж. Камбона. Одна з них передбачала не передачу Ґданська Польщі, а виокремлення його в самостійну "державу", інша – виділення району Марієнвердера (Квідзин), як і Алленштейну (Ольштин) в плебісцитну зону.

Згодом Р. Дмовський із приводу такого рішення написав: "Відібрали головну частину того, що видерли від нас прусси під час поділів, отримуємо колиску Польщі, Познань, через Помор'я повертаємося до Балтики... Але не можна закривати очі на той факт, що ми отримали тільки половинчасте вирішення нашої прикордонної проблеми з німцями. Цей проект трактату..., що встановлював вільне місто Ґданськ і наперед визначену, в даних умовах, поразку плебісцитів у Квідзині й Мазурах, які залишаться, таким чином, у руках Німеччини, урізаної дещо при гирлі Німану, а збільшеної на заході Східної Пруссії, створював для нашої держави дуже важке становище. Ми не досягли того, чого бажали, що ми вважали за необхідне для безпеки Польщі, для її успішного розвитку, для здобуття її незалежності й на що ми мали право" [5, с. 18].

Використовуючи протиріччя між супротивниками, німці вирішили домогтися перегляду умов мирного договору. В обширних "Заувагах щодо умов миру", оприлюднених 29 травня 1919 р., німецька делеґація в Парижі спробувала спростувати всі рішення щодо польського питання. Німеччина була готова віддати Польщі лише частину Познанщини, настійно прагнула збереження Ґданська, виступила проти будь-яких плебісцитів і за утримання всієї Верхньої Сілезії. Німецькі урядові кола стверджували, що польська не є мовою корінного населення згаданої території, її жителі не брали участі у визвольній боротьбі, і їм не властиві польські національні почуття. Представники німецької делеґації заявляли, що Німеччина не може обійтися без Верхньої Сілезії, а Польща її не потребує [24, с. 114]. Суть цього твердження полягала в тому, що Німеччина визнавала сам факт виникнення Польської держави, однак при цьому не лише прагнула зберегти за собою якомога більше польських земель, а й домагалася того, щоби Польща була позбавлена індустріальної бази і приречена на роль аграрного придатку.

Німецькі домагання підтримав Д. Ллойд Джордж. Його позиція завдавала серйозного удару інтересам Польщі. Так, питання про Верхню Сілезію вирішили не на користь Речі Посполитої. Запрошений на засідання Ради чотирьох, І. Падеревський поступився натискові

Д. Ллойд Джорджа і погодився на проведення плебісциту. У результаті Польща отримала лише 45 тис. км² території замість 84 тис., які вимагала (Познанську область, польські землі навколо Бидгощі, Торуня та Грудзендза і згодом вузький вихід до моря, т. зв. Польський коридор).

Ґданськ перетворили на "вільне місто", що перебувало під контролем Ліги Націй (ст. 102) [25]. Отже, головний і єдиний польський морський порт, якого домагалися поляки, відірвали від Польщі. На Мазурах (південна частина Східної Пруссії), на правому березі нижньої течії Вісли, у Верхній Сілезії і Цєшинській області було вирішено провести плебісцити. Так, на Паризькій мирній конференції зробили ще одну поступку на користь Німеччини. Позиція польської делеґації і, зокрема, І. Падеревського визначалася прагненням ціною згоди на плебісцит у Верхній Сілезії й інших польських землях зміцнити її становище на східних рубежах і забезпечити Польщі підтримку в її політиці з боку і країн Антанти, і Німеччини.

У цілому Паризька мирна конференція при вирішенні польсько-німецьких питань, як вважає більшість польських дослідників, відверто проіґнорувала інтереси Польщі. Польсько-німецький кордон, встановлений рішенням конференції, залишав поза межами Польщі вихід до моря лише у вигляді вузького коридору, прокладеного через землі, що належали Німеччині. За останньою були збережені багаті польські землі, понад 2 млн осіб польського населення. Кордон Польщі проходив близько від її основних життєвих центрів. Ніяких державних територіальних змін не зазнала Східна Пруссія. Таким чином, рішення конференції давали німцям змогу контролювати морські зв'язки Польщі, використовувати західні польські землі як плацдарм для наступу на Другу Річ Посполиту.

Мирний договір із Німеччиною був підписаний у Версалі 28 червня 1919 р. і набрав чинності 10 січня 1920 р. [25]. Від імені Польщі його підписали І. Падеревський і Р. Дмовський. Як зазначив Я. Паєвський, посланців Польщі на конференції в тій урочистій хвилі переповнювали "відчуття щастя і радості" [26, с. 109–110]. Однак ситуація у країні була дещо інакшою. Атмосфера, яка панувала в польській делеґації, відрізнялася від настроїв, що охопили польське суспільство після його ознайомлення з спеціальними випусками газет, які повідомили про підписання мирного договору. Фактично країна існувала вже сім місяців і "нікого не могло переконати твердження, що це, власне, Версальський договір дав польському народові незалежність і власну державу" [26, с. 110].

Версальські домовленості встановлювали західні й північні кордони Другої Речі Посполитої. Німеччину позбавили прав на частину Великої Польщі й на Східне Помор'я. В Ольштинському та Квідзинському округах Східної Пруссії, а також у Верхній Сілезії передбачали проведення плебісциту. Шляхом голосування населенню надавали змогу висловитися, до кого воно прагне приєднатися: до Польщі або до Німеччини. Стаття 87 Версальського договору обумовлювала за головними державами – Великою Британією, Францією, Італією, Японією і США – право остаточного встановлення кордонів Другої Речі Посполитої [25]. Території, що відійшли до Польщі, становили понад 45 тис. км² із населенням 3 млн осіб, з яких 61,5% – поляків [6, с. 452]. Залишалося відкритим питання східних кордонів.

Одночасно з укладенням мирного договору Польща, Велика Британія, Франція, США й інші країни підписали особливий договір "Про захист прав національних меншин" у Польській державі. Згідно з його умовами, Друга Річ Посполита зобов'язувалася забезпечувати свободу і рівноправ'я національним меншинам, які проживали на її території. Перша частина трактату зобов'язувала Польщу справедливо ставитися до національних та релігійних меншин; друга містила торгівельно-економічні настанови. Відповідно до статті 12-ї трактату ґарантом постанов про охорону прав меншин мала виступати Рада Ліги Націй. Кожен член меншини міг до неї звернутись, якщо вважав, що вимоги трактату порушено [27].

Щодо Польщі, то її прем'єр І. Падеревський виступив проти цього документа. Представникам великих держав він підкреслював, що польський народ не забув, як поділ

Польщі стався “внаслідок інтервенції іноземних держав у справі її релігійних меншин, і та болюча згадка зобов’язує Польщу остерігатися втручання закордону до її внутрішніх справ більше від чогось іншого” [17, с. 47].

Ігнацій Падеревський домагався, щоб ідентичне зобов’язання було накладене на Німеччину. Однак цього не сталося. Положення про охорону меншин зафіксовано в мирних договорах із Австрією, Болгарією, Туреччиною і Угорщиною. Крім Польщі, трактати меншин продиктовані Чехословаччині, Греції, Югославії та Румунії. Польща була змушена прийняти трактат меншин, оскільки до цього її зобов’язувала 93 стаття мирного договору [25]. Крім того, голова мирної конференції Ж. Клемансо в ніч на 24 червня 1919 р. повідомив польській делеґації, що прийняття цього документа “вимагатимуть від Польщі з огляду на підтвердження визнання Польщі як незалежної держави і передачі їй колишніх територій Німеччини” [17, с. 47].

30–31 липня 1919 р. після тривалих дебатів польський сейм ухвалив рішення про ратифікацію мирного договору і трактату меншин більшістю голосів – 286 проти 41. Критика трактату, який вважали за зневагу, була повсюдною, однак переважила думка національних демократів і прем’єра І. Падеревського про те, що обидва документи треба ратифікувати, як цілість, оскільки їх відхилення призведе до катастрофічних наслідків [17, с. 47].

Долю південної частини Східної Пруссії та Верхньої Сілезії мав вирішити плебісцит. Ця версальська ухвала була прийнята на користь Німеччини, оскільки їй належали різні засоби тиску на населення: державна влада, сильний адміністративний апарат. Значну роль відігравало католицьке духовенство, здебільшого німецьке, яке очолював кардинал Бертрам із Вроцлава. Серед польського населення почалася підготовка до збройного виступу. Варто відзначити, що прагнення до об’єднання з Польщею на теренах Верхньої Сілезії були досить сильними відразу після постання незалежної країни. Зважаючи на німецьку протидію цій тенденції, тут почало розвиватися польське підпілля, джерелами якого були: місцева польська спільнота, органи Головної народної ради у Познані, й генштаб польського війська у Варшаві. На початку 1919 р. було утворено Верхньосілезьку ПОВ (Польська організація військова), яка функціонувала в 1919–1921 рр. (після другого сілезького повстання у серпні 1920 р. реорганізована на нових засадах). У серпні 1919 р. страйк польських робітників у Верхній Сілезії переріс у визвольне повстання (16/17–24 серпня 1919 р.), яке мало на меті негайне об’єднання Верхньої Сілезії з Польщею. Втім, виступ закінчився поразкою. Основними причинами перемоги німецького адміністративного апарату були відсутність у повстанців єдиного керівництва, погане озброєння, а також пасивна позиція польського уряду, який не надав належної допомоги, побоюючись викликати незадоволення західних держав [28, с. 43]. Рятуючись від німецьких репресій, Сілезію залишили 22 тис. осіб. Однак повстання мало й позитивні наслідки: вплив на розвиток національної свідомості, що виявивсь в перемозі польської сторони на виборах у листопаді 1919 р. і подальшій боротьбі, а також як певний тиск на уряди країн Антанти, перекреслюючи тезу Берліна про німецькість Верхньої Сілезії.

9 листопада 1919 р. у Верхній Сілезії відбулися вибори до місцевих органів самоврядування, які обидві сторони: і поляки, й німці – розглядали як ґенеральну репетицію до плебісциту. В результаті на 11255 обраних до місцевої адміністрації припадало 6822 поляків, що становило понад 60%.

Відповідно до Версальських домовленостей, за якими проведення плебісциту призначили на січень–лютий 1920 р., на територію Верхньої Сілезії прибули військові частини Антанти та Міжсоюзницька урядова й плебісцитна комісія, яка розташувалась у м. Ополе. Її очолював французький ґенерал Генрі Ле Ронд, більшість окупаційних військ були також французькими. У лютому 1920 р. у Битомі створили Польський комітет із питань плебісциту. Уряд призначив комісаром, відповідальним за його проведення, В. Корфантого, який тоді користувався значним авторитетом серед населення. Водночас на початку 1920 р. німецькі владні структури утворили таємну, добре озброєну антипольську організацію,

спеціальні терористичні відділи, які мали паралізувати польську підготовку до плебісциту; їх діяльністю керували штаби в Ополе і Вроцлаві.

15 липня 1920 р. сейм прийняв закон про організаційний статут Сілезького воєводства, тобто про так звану автономію Сілезії. Згідно з ним Цєшинській Сілезії і частині Верхньої Сілезії ґарантували особливий статус, визначений їх специфічною господарською структурою і довготривалою економічною ізоляцією від Польщі. Як представницький орган Сілезії був утворений окремий сейм, якому належало право проголошувати акти в усіх галузях адміністрування, крім військової і закордонних справ. За його згодою також мали впроваджувати деякі загальнодержавні закони на території воєводства [29].

На можливі результати плебісциту неґативно впливала польсько-радянська війна, яка ускладнювала надання матеріальної допомоги населенню Верхньої Сілезії і разом з тим сприяла пропаґандистській кампанії Німеччини.

Загострення міжнаціональних відносин призвело 19/20–28 серпня 1920 р. до другого повстання польського населення Верхньої Сілезії. Повстанці захопили Катовицький, Битомський, Піцинський і Тарногурський, а також частину Гливицького, Тостовського і Рибницького повітів. Міські центри цих земель, в яких перебували війська Антанти, поляки обійшли. Всюди було роззброєно німецьку поліцію і створено польську громадянську охорону. На противагу першому повстанню друге було контрольованим і мало на меті ліквідацію німецької поліції. Цього досягнули, коли міжсоюзницька комісія утворила плебісцитну поліцію, яка складалася наполовину з поляків.

Друге повстання мало стати “збройною демонстрацією” на користь польської справи для могутніх держав Заходу. Частина лідерів мала на меті не лише ліквідувати німецькі бойові загони, а й спробувати реалізувати плани першого повстання, зокрема, йшлося про безпосереднє приєднання Сілезії до Польщі. Проте в умовах, які тоді склалися, виконати це завдання було нереально. 28 серпня 1920 р. польський і німецький комісаріати підписали між собою договір із питань плебісциту. У цьому документі зазначалося: територію, на якій проводять плебісцит, повинні залишити некорінні мешканці Верхньої Сілезії (в основному бійці німецьких загонів, які були здебільшого чужинцями).

Німці інтенсивно готувалися до березневого плебісциту. Військові приготування проводили і таємні організації, і загони, які відверто зосереджувались уздовж території, де він мав відбутися. Польські відділи також сконцентрувалися вздовж кордону зі Сілезією. У березні 1921 р. була розроблена програма захисту плебісцитної території Верхньої Сілезії. Вона стала оперативним планом третього повстання.

20 березня 1921 р., безпосередньо після прийняття конституції і підписання Ризького мирного договору, у Верхній Сілезії таки відбувся плебісцит. Він проходив в атмосфері гострих національних і соціальних конфліктів, у загалом несприятливих для Польщі умовах.

Як відомо, влада у Верхній Сілезії впродовж кількох століть належала німцям. Відповідно, на землях, де також мешкали поляки, доводять польські історики, відбувавсь інтенсивний процес їхнього онімечення. Німецька влада і монополії проводили велику та різнобічну діяльність для того, щоб прихилити на свій бік більшість населення Сілезії. Вони обіцяли полякам автономію краю і здійснення аграрної реформи. Для збільшення кількості голосів своїх прихильників у Верхню Сілезію привезли з Німеччини 195 тис. еміґрантів [30, с. 12]. Водночас польський уряд мало дбав про успіх плебісциту, що вплинуло на результати голосування.

Отже, за перебування у складі Німеччини проголосувало 792 ґміни (707 тис. осіб), за приєднання до Польщі – 682 ґміни (479 тис. осіб, або 40,3% населення) [24, с. 261; 31, с. 640–641]. У зв’язку з цими результатами виникли дві версії: одна – німецька, інша – польська, поширені й в історіографії. Німці стверджували, що Верхня Сілезія має бути визнана у кордонах Німеччини, оскільки більшість населення проголосувала за це. Однак 88-а стаття Версальського договору спростовувала цю тезу, обумовлюючи підрахунок результатів голосування ґмінами, а не загальною кількістю [25]. У свою чергу, польська сторона поширювала думку про те, що до голосування незаконно допустили осіб, які не мешкають

на плебісцитній території, хоча тут народилися. Припускали, що в більшості вони підтримали Німеччину. Однак надання можливості віддати голос за приєднання до Польщі чи проти було не “виразом злої волі плебісцитної комісії” [17, с. 73], а передбачено 88-ю статтею Версальських домовленостей. Більше того, цю поправку внесли на вимогу польської делеґації.

Після проведення плебісциту виникла складна проблема поділу Верхньої Сілезії. Ґміни, які проголосували за приєднання до Польщі, були розкидані. Крім того, промисловий характер реґіону робив поділ небажаним. Німеччина хотіла анексувати весь край, хоча б для того, щоб сплачувати репарації, її підтримував Д. Ллойд Джордж. Однак, відповідно до результатів голосування, держави Антанти мали передати Польщі принаймні ту частину плебісцитної зони, де більшість населення висловилася за приєднання до Польщі. Міжсоюзницька комісія, яка займалася питанням поділу Верхньої Сілезії, не виробила узгодженого рішення. Два її члени – британський та італійський – висунули пропозицію про такий поділ Верхньої Сілезії, за яким Друга Річ Посполита повинна була отримати лише половину тієї території, більшість населення якої висловилася за приєднання до Польщі.

Рішення Міжсоюзницької комісії, результати плебісциту викликали незадоволення серед поляків. 2 травня розпочався всезагальний страйк у всьому промисловому реґіоні, який 3 травня переріс у нове повстання.

Третє польське національно-визвольне повстання у Верхній Сілезії (2/3 травня–5 липня 1921 р.) підготували і розпочали верхньосілезькі робітники, організовані у повстанську організацію. Остання, незважаючи на її формальний розпуск після другого повстання, продовжувала існувати і розвиватися. До початку виступу нараховувала близько 50 тис. осіб і була побудована за військовим зразком: поділялася на полки, батальйони, роти. Політичне керівництво належало Головній народній раді та Польській соціалістичній партії. Очолив повстання син польського шахтаря В. Корфанти, котрий представляв свою країну в комісії з плебісциту. ”...Як Ваш брат ... стаю на чолі нашого руху”, – звертався він до люду Верхньої Сілезії [32, с. 641]. За “Маніфестом до населення Сілезії” В. Корфанти отримував диктаторські повноваження. Щодо уряду В. Вітоса, то він, побоюючись загострення відносин із Німеччиною, не лише не підтримав повстання, а й негайно закрив кордон із Верхньою Сілезією і категорично заборонив польським підданим надавати повстанцям будь-яку допомогу. Щоправда, деякі історики схиляються до думки, що уряд Польської Республіки неофіційно сприяв повстанцям [5, с. 21].

Загалом повстання проходило доволі організовано й успішно. Повстанці зайняли майже всю територію Верхньої Сілезії, розташовану на правому березі Одри, до Хожува. Німці були захоплені виступом зненацька і спочатку не чинили серйозного опору. Щоправда, траплялися зіткнення з французькими та італійськими військами. Представники Антанти вимагали залишити захоплені міста. У відповідь польські повстанці обмежилися їх облогою. Відхід із міст значно послабив позиції повстанців. На звільненій території були роззброєні та ліквідовані німецькі збройні сили і створена польська адміністрація на чолі з В. Корфанти і Виконавчим комітетом. Загалом, третє польське повстання у Верхній Сілезії, як і попередні, було національно-визвольним. Однак знову втрутилися представники Антанти, які вимагали припинення воєнних дій. Особливо гостро атакував повстанців Д. Ллойд Джордж. 13 травня у Палаті общин він стверджував, що Польща “з упевненістю не має жодного історичного права на Верхню Сілезію” [17, с. 74].

Дуже швидко для боротьби з повстанцями почали прибувати німецькі військові частини добровольців. Наприкінці травня вони вже здійснили операцію витіснення поляків за територію, яку ті захопили, т. зв. лінію Корфанти, що тягнулася вздовж Одри. Найзапекліші бої точилися біля гори св. Анни. Шанси повстанців були щоразу меншими, бо польський уряд через тиск західних держав не міг їм допомогти. Від поразки поляків захистила інтервенція союзницьких військ, які розділили воюючі сторони, утворивши нейтральну зону. Залишалося залагодити проблему. Збройна боротьба тривала до кінця

червня. Тоді на вимогу Антанти розпочалась евакуація з Верхньої Сілезії німецьких і польських повстанських збройних сил.

Можемо припустити, що третє сілезьке повстання унаочнило західним державам факт, що упереджений поділ Верхньої Сілезії призвів би до нових зіткнень та міжнародних ускладнень. Хоча воно не досягло остаточної мети, однак сприяло прийнятнішому вирішенню верхньосілезького питання, ніж це пропонували спочатку англійський та італійський представники Міжсоюзницької комісії. Рада Послів, яка прийняла рішення з верхньосілезького питання, 20 жовтня 1921 р. передала Польщі не лише Пщину і Рибнік, а й Катовіце, Крулевську Гуту, Тарновські Гури і Люблінець [33]. Друга Річ Посполита отримала третину території Верхньої Сілезії – лише половину тієї, якої домагалися повстанці. Це становило 3214 км², тобто 29% плебісцитної території, що дорівнювала 11008 км². На польській території залишилися близько 260 тис. німців, на німецьких теренах – 532 тис. поляків. Якщо брати до уваги населення, то Польщі припало його більше порівняно з відсотком польських голосів, але територій менше. Зате площу земель вирівнювала їхня вартість. На приєднаних до Польщі територіях діяли великі промислові підприємства, хоча вони й були залишені у власності німецьких монополій. Із 67 вугільних шахт Польща отримала 53, з 15 копалень цинку й олова – 10, із 14 сталеварних заводів – 9 [17, с. 76]. Врешті-решт, “Ліга Націй здійснила вигідний для Польщі поділ Верхньої Сілезії, передавши II Речі Посполитій багаті райони вугільного басейну з містами Катовіце і Хожув” [23, с. 237]. Цим землям, відповідно до міжнародних рішень, надали автономію. Як умову передачі територій, конференція послів ставила укладення договору між Німеччиною і Польщею щодо охорони прав нацменшин та пом’якшення наслідків господарського поділу верхньосілезької промисловості. Тимчасово, на кілька років, було встановлено безмитне ввезення верхньосілезьких промислових виробів у Німеччину. Польський уряд мав заснувати у своїй частині Верхньої Сілезії особливий сейм – орган місцевого самоуправління. Загалом у господарському відношенні польська частина спірної території була вартіснішою, ніж німецька.

15 травня 1922 р. прийнята угода, відома в історії як “Верхньо-Сілезька Конвенція”, або “Женевська” [34, с. 661–670]. На найближчих 15 років у Верхній Сілезії, що відійшла до Польської республіки, чинним залишалося німецьке законодавство. Польща могла приймати нові закони, якщо вони були обов’язковими і діяли в усій країні; про робочий час і аграрну реформу мали відповідати чинним у Німеччині. Так остання захистила себе від впровадження у Верхній Сілезії сільськогосподарської реформи, що могла серйозно вплинути на велику німецьку власність. Конвенція передбачала двосторонній захист національних меншин на території, де проводили плебісцит. Практичне передання Польщі частини Верхньої Сілезії відбулось у червні 1922 р. Приєднання до Другої Речі Посполитої індустріально розвинутого краю сприяло відбудові економіки.

Питання кордонів вирішували й інші тогочасні всенародні голосування. 11 липня 1920 р., під час найбільших поразок польської армії на радянсько-польському фронті, проведені плебісцити для населення, яке проживало на правому березі нижньої течії Вісли і на Мазурах. Голосування відбувалося за дуже несприятливих для Польщі умов. Уряд не звернув належної уваги на підготовку до плебісциту в згаданих реґіонах. Разом із тим падав престиж молодої держави, яка зазнавала поразок на радянському фронті. Цим скористалися німці, котрі проводили антипольську аґітацію. У такій обстановці більша частина голосуючих, яка була позбавлена впродовж останнього століття зв’язку з польською культурою і сповідувала протестантизм, висловилася за приналежність до Німеччини, вважаючи, що такий вибір позбавить їх можливості опинитися в залежності від більшовицької Росії [23, с. 237].

У Квідзинському плебісцитному окрузі лише 28 ґмін (8 тис. осіб) висловилися за приєднання до Польщі, а 386 ґмін (97 тис. осіб) – проти. При цьому з географічних позицій визнано за Другою Річчю Посполитою – 5. В окрузі Ольштина за Польщу – тільки 9 ґмін (8 тис. осіб), проти – 1694 ґміни (363 тис. осіб), 3 визнано за Польщею [17, с. 71]. Навіть на

Мазурах, де корінне населення становили поляки, більшість голосів віддали за збереження області у складі Німеччини. Як бачимо, в результаті Польща не отримала цих власне польських земель. У серпні 1920 р. Рада Послів визнала існуючі на той час кордони Східної Пруссії. До Другої Речі Посполитої приєдналися лише кілька прикордонних ґмін, де переважало польське населення [35, с. 509–510; 36, с. 510–511].

Усупереч первісним намірам лідерів великих держав Ґданськ не передали Польщі. Відповідно до Версальського мирного договору його разом з округом перетворили на "вільне місто" під протекторатом Ліги Націй [25]. Згідно з договором між Польщею і Ґданськом від 9 січня 1920 р., зовнішню політику "вільного міста" визначав польський уряд, Польщі був ґарантований вільний вихід до Балтійського моря. За відома польського уряду Ґданськ міг отримувати іноземні позики. Місто належало до митного кордону Польщі. Однак поляки, які там мешкали, отримали права лише національних меншин. Відтак, створилася ситуація, що призводила до постійних суперечок і конфліктів. "Польський коридор" та "вільне місто" Ґданськ завдяки політиці британських й американських лідерів і дипломатів на Паризькій мирній конференції стали постійними джерелами польсько-німецької напруги.

Південний кордон Польщі було встановлено безпосередньо після підписання Сен-Жерменського мирного договору 10 вересня 1919 р. Згідно з ним (ст. 89), Австрія відмовилася на користь держав Антанти від будь-яких зазіхань на неавстрійські землі, що належали Австро-Угорщині. Тобто, Австрія апріорно визнала майбутні акти Антанти щодо польських земель [37, с. 83].

Серйозні труднощі виникли при встановленні польсько-чехословацького кордону в Цєшинській Сілезії. Цей реґіон із змішаним чесько-польсько-німецьким населенням був дуже важливим в економічному відношенні. Тут зосереджувалися великі місцезнаходження високоякісного коксівного вугілля, успішно розвивалися чорна металургія, машинобудування, хімічна і текстильна промисловість. Попереднє розмежування території, яке здійснили 5 листопада 1918 р. польські та чеські місцеві органи влади, не влаштовувало празький уряд, оскільки основна частина промисловості опинилась у поляків. 23 січня 1919 р., напередодні виборів до польського сейму, які, у разі їх проведення, юридично б закріпили входження більшої частини Цєшинської Сілезії до Польщі, чеські війська раптово перейшли розмежувальну лінію і почали успішний наступ [38, с. 21]. У конфлікт втрутилась Антанта. Загалом, суперечка між Польщею і Чехословаччиною за Цєшинську область відбувалася чи безпосередньо між польськими і чеськими властями, чи її переносили в міжсоюзницькі органи Антанти. Спочатку було вирішено врегулювати територіальну суперечку шляхом плебісциту, на теренах почала проводитися пропаґандистська робота, поширювалися листівки [39–40], але потім від цього задуму відмовилися. Врешті-решт питання було передано на обговорення Ради Послів. 28 липня 1920 р. Рада Послів Антанти вирішила поділити Цєшинську область приблизно навпіл: Чехословаччині віддано 1270 км², а Польщі – 1012 км². При цьому вугільний реґіон залишався в межах Чехословаччини. Водночас було вирішене питання про невеликі райони Спиш і Орава, в яких проживало багато поляків [41]. Їх поділили між Польщею і Чехословаччиною. Польсько-чехословацька суперечка за кордони неґативно вплинула на відносини цих двох слов'янських держав у міжвоєнне двадцятиріччя.

Якщо при визначенні північних, західних і південних кордонів Друга Річ Посполита була змушена зважати на проголошений Антантою етнічний принцип, то іншу політику вона проводила на сході. У польських політичних колах побутували дві концепції щодо встановлення східних кордонів Польщі. Вони мали одну мету і відрізнялися лише методами її досягнення. За обома концепціями до новоствореної держави мали увійти: Східна Галичина до р. Збруч, Холмщина, Підляшшя, Полісся, Волинь до р. Случ, Проскурівський і Кам'янський повіти й значна частина литовських та білоруських земель. Питання визначення східних кордонів Польщі – центральний пункт її зовнішньої і внутрішньої політики – виявилося дуже складним. До нього була прикута особлива увага і держав-переможниць. У відповідь на рішення від 25 червня 1919 р. про передачу Східної Галичини під тимчасове

управління Польщі за умови надання їй автономії й проведення плебісциту, Р. Дмовський 25 серпня 1919 р. від імені польської делеґації домагався того, "щоб Східна Галичина була надана за Польщею як невід'ємна частина польської держави" [42, с. 80]. 21 листопада 1919 р. Верховна Рада великих держав прийняла Статут для Східної Галичини. Ці землі оголошували підмандатною територією Ліги Націй, а Польща отримувала мандат на управління ними впродовж 25 років за умови впровадження автономії з окремим сеймом, адміністрацією, судівництвом, військом [43, с. 524–532]. 8 грудня 1919 р., врахувавши етнічний склад населення території, та ж Рада визначила тимчасовий східний польський кордон ("лінія Керзона"), що збігався зі східними рубежами колишнього Польського Королівства (без Августова і Сувалок) [44, с. 175–177]. Ухвала допускала польську адміністрацію тільки на захід від лінії Буг–Пінськ–Німан. Однак уряд Польщі відмовився визнати цей кордон, оскільки він не відповідав ні федеративним, ні інкорпоративним засадам.

Спільним в обох підходах домінувало переконання у тому, що Східна Галичина, де переважало українське населення, була невід'ємною частиною Польщі. Ілюзорність розрахунків на мирне розв'язання галицької проблеми стала очевидною ще до часу утворення загальнопольського уряду. 18 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада у Львові декларувала створення Української держави з усіх українських територій Австро-Угорщини, а в ніч на 1 листопада Центральний військовий комітет узяв контроль над Львовом і багатьма повітами. Незабаром українські частини перебрали владу в усій Галичині – від р. Збруч на сході до р. Сян на заході [45, арк. 2]. Згідно з Тимчасовим основним законом державу назвали Західно-Українська Народна Республіка.

Проти цієї держави активно виступили галицькі поляки, які отримували допомогу з Малої Польщі, Цєшинської Сілезії, колишнього Королівства Польського. До середини 1919 р. тут тривали бойові дії. Ми не будемо аналізувати основні етапи українсько-польської війни у листопаді 1918 р. – липні 1919 р., хід бойових дій на Галицькому і Волинсько-Холмському фронтах, діяльність військово-дипломатичних місій у Східній Галичині та ін. Ці питання сьогодні вже розглянуті в українській історіографії. Зокрема, на нашу думку, ґрунтовно дослідив і вдало показав їх, на багатому джерельному матеріалі, у своїх працях і найбільше – в монографії львівський історик М. Литвин [3]. Зауважимо лише, що, оскільки в 1919 р. відбулось об'єднання ЗУНР і Української Народної Республіки, у воєнні дії була втягнута й Армія УНР. Завдяки перекиданню в Галичину армії Галлера з Франції, а також бойовим діям проти ЗУНР Румунії, яка претендувала на Північно-Східну Буковину, поляки відтіснили Галицьку армію за Збруч.

Складною залишалася ситуація у Литві та Білорусі. У 1918 р., за підтримки німецької окупаційної влади, проголошено створення національних республік: у березні – Білоруської Народної Республіки, в листопаді – Литовської Республіки зі столицею у м. Вільно. Поразка Німеччини на заході зумовила анулювання Брестського договору, евакуацію її окупаційних військ. Схожа доля спіткала новостворені уряди Литви та Білорусі. Передбачаючи кінець німецького панування, польські землевласники створили Комітет оборони кресів і розпочали формування відділів Самооборони Литви та Білорусі, їх діяльність підтримували Реґентська рада, згодом – уряд Є. Морачевського. Ю. Пілсудський, остаточно перебравши владу, розпочав переговори з урядом Німеччини, прагнучи відкласти евакуацію німецьких військ на час повної готовності польських військових відділів. Польське командування організувало спеціальну Литовсько-Білоруську дивізію на чолі з ґенералом В. Івашкевичем. У грудні 1918 р. польська Самооборона Мінська, не маючи шансів на утримання влади в місті, евакуювалася.

Перші зіткнення у Білорусі та Литві польських військових загонів із Червоною армією відбулися вже наприкінці 1918 р., під час встановлення тут радянської влади. Активні бойові дії між польською армією та військовими частинами Білоруської і Литовської радянських республік розпочалися у січні 1919 р. Ще 1 січня 1919 р. в Мінську було проголошено Білоруську Соціалістичну Республіку Рад. Тоді ж польські військові формування зайняли

Вільно і всю Віленщину. Однак уже через кілька днів під тиском литовських більшовиків змушені були відступити. У Вільно утворилася Литовська Рада народних комісарів. На січень–лютий 1919 р. був визначений польський північно-східний фронт. 19 квітня 1919 р. війська Польщі зайняли столицю створеної в лютому цього ж року Литовсько-Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки – Вільно. 22 квітня Ю. Пілсудський, який, зрештою, як і більшість поляків, не уявляв об'єднаної Польщі без т. зв. "кресів", оголосив відозву "До мешканців колишнього Великого князівства Литовського". У ній обіцяв не втручатись у внутрішні справи, водночас заохочував до тісної співпраці з Польщею [46, с. 172–173]. Впродовж наступних місяців поляки просунулися далі на схід, до лінії рік Березина і Західна Двіна, захопили Мінськ.

1920 р. у тривалу суперечку між Польщею і Литвою з приводу Віленщини втрутилася Верховна Рада великих держав. На конференції у Спа 10 липня 1920 р. польському урядові було рекомендовано віддати литовцям окуповане Вільно. Однак радянсько-польська війна внесла корективи у хід подій. 12 липня 1920 р. у Москві підписали радянсько-литовський договір, 14 липня Червона армія звільнила від поляків Вільно, який одразу ж передали Литві. Відповідно до тимчасової угоди, підписаної 7 жовтня 1920 р. у Сувалках, Польща визнавала Вільно та Віленську область складовою частиною Литви. Щоби знову приєднати Віленщину до Польщі й не налаштувати проти себе Антанту, яка визнала цю територію литовською, Ю. Пілсудський підготував "бунт" ґенерала Л. Желіговського, командувача польської литовсько-білоруської дивізії, до якої входило багато поляків, вихідців із цих земель. Уже 8 ввечері – на світанку 9 жовтня вони захопили Вільно. 12 жовтня польські політики проголосили створення на Віленщині Центральної Литви [47, с. 601].

Однак, польська влада не зуміла домовитися з урядом Литви. Долю спірної території мав вирішити Віленський сейм. У виборах, що відбулися незабаром – 8 січня 1922 р., взяли участь понад 60% мешканців Центральної Литви, які мали право голосу. Непольське населення краю вибори бойкотувало. Від голосування відмовилися нечисленне литовське населення, яке мешкало в краї, частина білорусів і євреїв, чисельність яких у Вільно перевищувала 30%. Віленський сейм, який розпочав роботу 3 лютого 1922 р., мав два шляхи вибору майбутнього Віленщини – інкорпорація чи автономія. За перший хід виступали противники федерації з Литвою, автономію підтримували федералісти, які вбачали у цьому кроці ситуацію, що робила можливими подальші спроби порозуміння з Литвою. Сейм нарешті прийняв рішення про приєднання Центральної Литви до території Другої Речі Посполитої. Акт про це підписали 2 березня 1922 року. А вже 24 березня того ж року його ратифікував Законодавчий сейм Польської республіки [48, с. 193–195]. 15 березня 1923 р., відповідно до Версальського договору, Рада Послів великих держав прийняла резолюцію, що остаточно визначала східні та північні кордони Польщі [49, с. 518–521]. Щодо Литви, то вона не примирилася з втратою колишньої столиці Великого князівства Литовського. Загалом, приєднання Віленщини до Польщі не тільки поховало надії Ю. Пілсудського на польсько-литовську федерацію, а й сприяло посиленню відчуження між Польщею і Литвою, виявом чого був "стан війни" та відсутність дипломатичних відносин між країнами. Останні були відновлені лише в 1938 р.

Політику експансії на схід, де мешкали переважно українці та білоруси, активно підтримували польські землевласники. Це й призводило до перманентних сутичок із сусідами на сході, й, насамперед, воєнного конфлікту з Росією, який тривав у 1919–1920 рр. Проголошення незалежної Польської держави спонукало радянський уряд до встановлення добросусідських відносин. Однак на пропозиції, що надходили з Москви, офіційна Варшава не відповідала.

Паризька мирна конференція залишила відкритим питання про східні кордони Польщі, сподіваючись, що воно буде вирішеним остаточно після падіння радянської влади в Росії. Така позиція Антанти давала Ю. Пілсудському змогу вести наступальні дії на сході. Близько половини державного бюджету Польщі та майже всі іноземні позики поглинали військові витрати. При цьому польське командування уникало тісного співробітництва з

білогвардійцями, прихильниками “единой и неделимой” Росії в кордонах 1914 р., навіть вело таємні переговори про перемир’я з представниками РСФСР. Під час літнього наступу 1919 р. армії А. Денікіна на Москву Ю. Пілсудський призупинив наступ поляків на схід, що дозволило радянському командуванню перекинути частину військ із Західного на денікінський фронт [50, с. 106–109]. Після провалу наступу А. Денікіна переговори з Ю. Мархлевським були зупинені, й знову розпочалися воєнні дії.

Польський експансіонізм на сході викликав обурення і протест політичних еліт народів, які тут проживали, їх звернення до великих держав із проханням дати їм можливість реалізувати право на національне самовизначення. Польща іґнорувала рішення Антанти щодо “лінії Керзона”. Щоправда, остання не особливо наполягала на його виконанні. Радянський уряд також неодноразово пропонував Бельведеру укласти мирну угоду на вигідних для неї умовах. Так, у ноті, спрямованій 22 грудня 1919 р. польському урядові, радянське керівництво зазначало, що мир між двома державами “є необхідним для розвитку обох сторін” [51, с. 536]. Однак Ю. Пілсудський не довіряв Москві, побоюючись, що після перемоги в громадянській війні Червона армія розпочне наступ на Польщу, щоб експортувати революцію до Європи. Спроба об’єднатися з Фінляндією, Естонією, Латвією та Литвою в січні 1920 р. успіху не мала. Ю. Пілсудський активно готувався до реалізації свого плану щодо України [52, с. 128].

Напередодні вирішальних подій Ю. Пілсудський приймав вітання з нагоди отримання нового військового звання – першого Маршала Польщі [53, арк. 47]. Треба відзначити, що зі свого боку керівництво УНР намагалася налагодити відносини з Другою Річчю Посполитою, надіючись на її підтримку “в визнанню державної самостійності” [54, арк. 1]. Протягом тривалого часу продовжувалися складні переговори між урядом УНР і Польщі [55, арк. 20–21].

21 квітня 1920 р. польський уряд підписав договір із Директорією на чолі з С. Петлюрою [56, с. 94–96]. За допомогу у встановленні влади в Україні він погодився поступитися на користь Польщі територіями Східної Галичини, Західної Волині й частини Полісся. Разом з політичним договором 24 квітня у Варшаві було підписано військову конвенцію, яка передбачала перехід армії Петлюри під польське командування на час спільного наступу на Київ, а також забезпечення союзної армії продуктами харчування [57, с. 96–99]. Трохи пізніше підписано договір між Польщею та білоруською Найвищою радою. Відповідно до нього Білорусь на правах автономії входила до Польщі.

Згідно зі стратегічним планом польського командування, головний удар потрібно було завдати 12,8-тисячній Червоній армії на київському напрямку, після цього основні сили мали повернутися на північ і наприкінці травня остаточно розбити противника в Білорусі.

Після підписання Варшавського договору Ю. Пілсудський та С. Петлюра розпочали похід об’єднаних армій на Київ. Обидва політичні діячі виступили з відозвами до населення України. У них було зазначено, що “після закінчення боротьби з більшовиками польські війська повернуться на свою вітчизну” [19, с. 32], а до цього “всім мешканцям України без розрізнення класу, походження, віросповідання армія Польської Республіки ґарантує захист і покровительство” [58, арк. 55]. Проте польсько-українську акцію не підтримало населення. Недовіру до польських намірів посилювали більшовики й екзильний уряд ЗУНР, обурений відмовою С. Петлюри від Східної Галичини. Польська громадськість схвалювала дії Ю. Пілсудського в Україні. Реакція Заходу не була однозначною. Франція підтримувала Польську Республіку. Політичні діячі Великої Британії єдиної думки не мали: прем’єр Д. Ллойд Джордж вважав, що Польща загрожує миру в Європі, міністр Д. Керзон називав польські воєнні дії справедливими, король Георг V надіслав Ю. Пілсудському телеграму, в якій висловлював симпатії. Німеччина під тиском країн Антанти оголосила нейтралітет у польсько-радянській війні.

7 травня 1920 р. було взято Київ. Однак, незважаючи на успіхи, виконати головне завдання – знищити основні сили Червоної армії на Наддніпрянщині не вдалося. Не збулися

також надії на активну підтримку українським народом С. Петлюри, яка б могла дати йому змогу зміцнити свою владу.

14 травня 1920 р. розпочався наступ Червоної армії в Білорусі, а 26 травня – в Україні. 10 червня польські війська залишили Київ, почали відступ по всьому фронту [59, с. 34]. Особливо успішно діяли радянські війська під командуванням М. Тухачевського. У липні 1920 р. вони перейшли етнічний кордон Польщі та підійшли до Варшави.

У зв'язку з поразками на фронті 9 червня пішов у відставку уряд Л. Скульського, 23 червня було сформовано позапарламентський, але орієнтований на сейм, уряд на чолі В. Грабським. 1 липня 1920 р. з його ініціативи утворено надзвичайний орган – Раду захисту держави, наділену всією повнотою законодавчої, виконавчої та військової влади [60–61]. На неї покладено обов'язок мобілізації сил для порятунку незалежності. "Вітчизна в небезпеці! ... Все для перемоги! До зброї!", – рясніла зверненнями Начальника держави і верховного головнокомандувача Ю. Пілсудського відозва Ради захисту держави від 3 липня 1920 р. [62, с. 1]. Зовнішня небезпека згуртувала політичні партії та більшість населення країни.

Загострення внутрішньополітичної ситуації змусило прем'єра В. Грабського звернутися до Верховної Ради держав Антанти з проханням про допомогу. Рада ухвалила пропозицію Д. Ллойд Джорджа погодитися на встановлення східного кордону по лінії, яку визначила комісія Ж. Камбона [63, с. 561–562]. 11 липня 1920 р. міністр закордонних справ Великої Британії Д. Керзон відповідно до рішення Верховної ради держав Антанти надіслав ноту радянському урядові [64, с. 562–563]. Але пропозиції щодо встановлення кордону по лінії, яку визначила комісія Ж. Камбона, і радянсько-польських мирних переговорів при посередництві Великої Британії були відкинуті.

Перемогу над Польщею лідери Комінтерну розглядали як початок пролетарської революції в Німеччині. Під час польського походу Червоної армії значного розмаху набули заходи щодо встановлення радянської влади. 8 липня 1920 р. було створено Галицький революційний комітет, а 30 липня Тимчасовий революційний комітет Польщі (Польревком) на чолі з Ю. Мархлевським, Ф. Дзержинським та ін. Польревком проголосив націоналізацію фабрик, шахт, помість, відокремлення церкви від держави і світську освіту. Як найбільше політичне завдання було проголошено утворення Польської Радянської Соціалістичної Республіки. Однак, дотримуючись ультралівих поглядів, Польревком проводив політику, яку поляки загалом не сприймали.

Більшість населення Польщі вважало, що радянський наступ загрожував її незалежності. Це дало змогу Бельведеру мобілізувати всі ресурси країни для війни. Держави Антанти допомогли полякам. Водночас радянські резерви відволікалися на південь, де знову загострювалася громадянська війна. Розпорошуючи свої сили внаслідок недооцінки воєнного потенціалу супротивника, Червона армія просувалася до Варшави і Львова. Скориставшись цим, поляки в середині серпня перейшли у наступ під Варшавою і завдали поразки радянським військам [65, с. 105].

Ще до середини серпня обстановка на фронтах була невизначеною, хоча перемога Червоної Армії здавалася неминучою. Проте сталося "диво на Віслі" (органи масової інформації з легкої руки ендеків почали говорити про "цуд над Віслов", приписуючи порятунок Польщі провидінню). Після ударів польської армії радянські війська були не лише зупинені, а й 14–16 серпня відкинуті на схід. Польське суспільство зітхнуло з полегшенням. 17 серпня в Мінську розпочалися переговори про умови перемир'я [66, с. 103–107; 67]. Вони були завершені 12 жовтня 1920 р. у Ризі підписанням попередніх умов майбутнього мирного договору між Польщею і радянськими республіками – Російською й Українською.

Остаточний текст мирного договору, яким закінчувалася польсько-радянська війна, підписали після тривалих переговорів 18 березня 1921 р. у Ризі. Набрав 30 квітня 1921 р. чинності. Польща визнавала незалежність радянських України та Білорусі. Відповідно, кордон мав проходити від Західної Двіни на південь до заходу від Мінська і на схід від Лунінця, через Остріг до Збруча й по Збручу до Дністра. Тобто, Другій Речі Посполитій були передані землі Західної України і Західної Білорусі, кордон встановлено за 32 км від

Мінська. Радянська Росія зобов'язувалася сплатити Польщі 30 млн золотих карбованців, а також повернути всі архіви та трофеї, які з 1772 р. захопила в поляків російська армія [68, с. 143–196].

Повертаючись до історії походу на Київ, як і взагалі польсько-радянської війни 1919–1920 рр., варто відзначити, що ці питання по-різному трактують у Польщі, країнах колишнього СРСР, серед польської та української еміґрації. Тому, побіжно оглядаючи цю проблему, зауважимо, що деякі польські історики до певної міри замовчують причини і характер згаданої війни. Водночас до небувалих розмірів підносяться значення битви над Віслою: називають вісімнадцятою вирішальною битвою в історії світу, яка врятувала Європу від більшовицького поневолення [69, с. 141–143]. При цьому чомусь не згадують, що причиною її став похід на Київ. Історики прагнуть також довести, що він був "профілактичним", оскільки польська контррозвідка доносила про таємну концентрацію військ Червоної армії на Північному фронті для наступу на Польщу та Європу. Однак не пояснюють, як можна було зосереджувати такі збройні сили за наявності для Червоної армії смертельної небезпеки, пов'язаної з походом А. Колчака, А. Денікіна, згодом – П. Врангеля, дією сотень загонів, які боролися проти радянської влади. І ще одне питання, що порушив М. Штарський, – чому для проведення цієї "профілактичної" акції було обрано південь Росії, адже тим самим для Червоної армії відкривали прямий шлях на Варшаву й Берлін [70, с. 94].

А загалом, польсько-радянська війна, яка завершилась восени 1920 р., і Ризький мир були вигідними для Польщі. Її незалежність збережена, а територіальні вимоги задоволені. Поразка більшовиків означала кінець планам експорту революції та комунізму до Західної Європи. Водночас Польща отримувала значні території з непольським населенням, що означало перемогу інкорпораційної моделі ендеків. Ризький договір став підставою для клопотання Польщі перед міжнародними організаціями щодо її прав на Східну Галичину і Волинь [6, с. 456]. 15 березня 1923 р. Рада Послів Ліги Націй ухвалила рішення про визнання східного кордону Польщі, погодившись, таким чином, із приналежністю Східної Галичини, Волині, Західної Білорусі та Віленщини до Польської держави.

Друга Річ Посполита торувала визнання своїх кордонів двома основними шляхами: зброєю і дипломатією. Ю. Пілсудський перебрав в основному боротьбу за східні рубежі, укладення стосунків із Росією, Україною, Литвою, визначення місця Польщі в Центрально-Східній Європі. Питанням кордону з Німеччиною займалися головним чином Р. Дмовський та І. Падеревський. При цьому, на наш погляд, в утвердженні Польщі на міжнародній арені відіграли визначальну роль чотири чинники: збройний, дипломатичний, політичний та суспільний. У цьому контексті варто виокремити діяльність відомих особистостей, як Ю. Пілсудського, Р. Дмовського, В. Корфанти, І. Дашинського, В. Вітоса, М. Ратая, І. Падеревського та ін. Водночас конфлікти між ними та політичними силами, котрі представляли ці постаті, були джерелом багатьох ускладнень у житті країни. При цьому попри те, що представники польських політичних таборів по-різному бачили майбутнє Польщі, національно-державна ідея стала об'єднавчим фактором нації.

Уже від початку існування Польської республіки вимальовувалися гострі конфлікти з національними меншинами. У результаті дипломатичних і військових зусиль Польща склалась як багатонаціональна держава. Національні меншини становили понад 30% її населення. На практиці перемогла територіальна концепція Р. Дмовського [71, с. 151–153]. Польща була унітарною державою. Вона відмовляла меншинам не лише в праві на самовизначення, а й у територіальній та культурній автономії.

Становлення кордонів Другої Речі Посполитої фактично закінчилось у 1921 р. Через два роки Ліга Націй остаточно визнала східні кордони Польської держави. Найпротяжніший кордон Польща мала з Німеччиною – 34,5% усієї довжини кордонів, або 1912 км. На другому місці були радянські республіки – 25,5%, або 1412 км, потім – Чехословаччина – 17,8%, або 984 км. Кордон із Литвою і Латвією мав 753 км, Румунією – 347 км. Морський кордон –140 км, або 2,5% усіх кордонів [72, с. 116]. При цьому, крім Ґданська, на всій протяжності не було жодного польського порту, за винятком рибальських пристаней. Згідно зі

встановленими кордонами за переписом 1921 р. площа Польщі досягла 388,6 тис. км^2. За цим показником вона займала шосте місце в Європі. На процес формування кордонів значною мірою вплинули жорстка позиція поляків та їх сусідів, що неґативно позначилося на відносинах Польщі зі суміжними державами. Силове встановлення більшої частини її кордонів призвело до напруги, підозри і конфліктів із сусідами, за винятком, мабуть, Румунії і певною мірою Латвії. Особливу тривогу викликав найдовший кордон із Німеччиною, що ніби лещатами оточувала Польщу з півночі й заходу. Напругу і взаємні територіальні претензії також спричиняв південний кордон із Чехословаччиною (справа Цєшинської Сілезії, Спиша й Орави). Тривога і конфлікти поставали вздовж східного кордону, що відмежовував національно непольські чи змішані території від України та Білорусі. Джерелом ворожнечі був польсько-литовський кордон.

Відроджена Польща розбудовувалася в умовах постійної зовнішньої загрози. Разом із тим, до країни силою зброї було приєднано землі з етнічно переважаючим непольським населенням, яке прагнуло створити власні держави. Це істотно впливало і на внутрішні відносини, і на зовнішню політику Другої Речі Посполитої, її міжнародне становище у міжвоєнному світі.

Список використаних джерел

1. *Баженов Л.* Важкі питання українсько-польського діалогу істориків (1991–2002 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип. 2. – С. 127–133.

2. *Макар Ю.* Українське питання в міжвоєнній Польщі // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – С. 164–171.

3. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.

4. *Гетьманчук М. П.* Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів: Світ, 1998. – 428 с.

5. *Баран З. А.* Відродження і становлення Польської держави 1918–1921 рр. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. – 55 с.

6. *Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

7. *Алексієвець Л. М.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 рр. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с.

8. *Яровий В.* Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття. – К.: Генеза, 2005. – 816 с.

9. *Jędruszczak T.* Wstęp // Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939 / Pod. red. T. Jędruszczaka i M. Nowak-Kiełbikowej (Dokumenty z dziejów...). – T. I. 1918–1932. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. – S. 5–24.

10. *Архив* полковника Хауза. Подготовлен к печати профессором истории Иэйлского университета Чарлзом Сеймуром. – Т. III / Пер. с англ. В. В. Прокунина. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. – 320 с.

11. *Jędruszczak T.* Problemy odbudowy niepodległego Państwa Polskiego w 1918 roku // Polska odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura / Pod. red. Jana Tomickiego. – Warszawa: Wiedza Powshechna, 1982. – S. 13–54.

12. *Monitor* Polski, nr 34, 12. II. 1920.

13. *Алексієвець Л.* Політичний розвиток та еволюція парламентської системи у Польщі в 1918–1939 роках // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль. – 2001. – Вип. 12. – С. 247–256.

14. *Nr* 241. 1919 styczeń 15, Paryż. – Nota rządu francuskiego do E. Piltza, przyznająca Polsce prawo do dwóch delegatów na Konferencję Pokojową w Paryżu // Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokymentów 1866–1925 / Pod red. H. Janowskiej i T. Jędruszczaka (Powstanie II Rzeczypospolitej...). – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. – S. 169–172.

15. *Delegaci*, Delegacja Polska na Konferencję Pokojową. – Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego 1861–1941, sygn. 837, k. 2.

16. *Sowa A.* U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej. – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1997. – 322 s.

17. *Krasuski J.* Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – 348 s.

18. *История* дипломатии: В 3 т. / Под ред. В. П. Потёмкина. – Т. 3: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919–1939 гг.). – Москва–Ленинград: ОГИЗ, Государственное издательство политической

литературы, 1945. – 884 с.
19. *Łossowski P.* Położenie międzynarodowe i polityka zagraniczna // Polska odrodzona 1918–1939. Państwo, społeczeństwo, kultura / Pod redakcją Jana Tomickiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982. – S. 128–199.
20. *Skład* narady przy delegacji polskiej, Delegacja Polska na Konferencję Pokojową. – AAN, Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego 1861–1941, sygn. 837, k. 39.
21. *Nr* 5. 1919 luty 28, Paryż. – Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski // Dokumenty z dziejów... – S. 31–35.
22. *Nr* 6. 1919 marzec 3, Paryż. – Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granic wschodnich Polski // Dokumenty z dziejów... – S. 35–38.
23. *Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M.* Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. – 378 s.
24. *Краткая* история Польши. С древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1993. – 528 с.
25. *Traktat* pokoju między Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Niemcami (1919 czerwiec 28, Wersal) // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz U RP), 1920, nr 35, poz. 200.
26. *Pajewski J.* Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1926. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1995. – 268 s.
27. *Traktat* między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską (1919 czerwiec 28, Wersal) // Dz U RP, 1920, nr 110, poz. 728.
28. *1919 czerwiec* 25, Paryż. – Telegram I. Paderewskiego do W. Skszyńskiego w sprawie powstrzymania polskiego powstania zbrojnego na Górnym Śląsku // Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego. – T. V. 1909–1914. – Warszawa: NERITON, 2001. – S. 43.
29. *Ustawa* konstytucyjna, zawierająca statut organiczny Województwa Śląskiego // Dz U RP, 1920, nr 73, poz. 497.
30. *Дюрозель, Жан-Батіст.* Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. – К.: Основи, 1995. – 903 с.
31. *Nr* 314. 1921 marzec [po 20], Warszawa. – Wyniki plebiscytu na Górnym Śląsku // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 638–641.
32. *Nr* 315. 1921 maj 3. – Manifest W. Korfanty do ludu górnośląskiego // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 641–642.
33. *Decyzja* Konferencji Ambasadorów w sprawie podziału Górnego Śląska // Dz U RP, 1922, nr 44, poz. 369.
34. *Nr* 323. 1922 maj 15, Genewa. – Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska wraz z oświadczeniem Naczelnika Państwa. – Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 660–670.
35. *Aneksy*. Nr 7. 1920 sierpień 12, Paryż. – Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie Warmii // Dokumenty z dziejów... – S. 509–510.
36. *Aneksy*. Nr 8. 1920 sierpień 15, Paryż. – Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie Mazur // Dokumenty z dziejów... – S. 510–511.
37. *Nr* 13. 1919 wrzesień 10, Saint Germain en Laye. – Traktat pokojowy między Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Austrią // Dokumenty z dziejów... – S. 81–88.
38. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914–2001. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 494 s.
39. *Odezwa* pt. “Uważać Bracia na Orawie i Spiszu!” – Muzeum Niepodległości w Warszawie, Dział gromadzenia i opracowywania zbiorów, Dział X archiwalia, sygn. 317/U.
40. *Odezwa*. – Muzeum Niepodległości w Warszawie, Dział gromadzenia i opracowywania zbiorów, Dział X archiwalia, sygn. 319/U.
41. *Aneksy*. Nr 6. 1920 lipiec 28, Paryż. – Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie Śląska Cieszyńskiego, Spisza i Orawy // Dokumenty z dziejów... – S. 503–509.
42. *Nr* 12. 1919 sierpień 25, Paryż. – Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie wcielienia Galicji Wschodniej do Polski // Dokumenty z dziejów... – S. 78–80.
43. *Nr* 266. 1919 listopad 21, Paryż. – Proekt traktatu między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską w sprawie Galicji Wschodniej, uchwalony przez Radę Najwyższą // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 524–532.
44. *Deklaracja* Rady Najwyższej Głównych Mocarstw Sprzymierzonych i Stowarzyszonych w sprawie tymczasowej granicy wschodniej Polski // Kumaniecki K. Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912–1924 (Kumaniecki K. Odbudowa państwowości...). – Warszawa, 1924. – S. 175–177.
45. *Матеріали* про заходи групи польських представників послів до австрійського парламенту... // Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА України у Львові), ф. 211, оп. 1, спр. 9.
46. *Odezwa* J. Piłsudskiego do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego // Kumaniecki K. Odbudowa państwowości... – S. 172–173.
47. *Nr* 303. 1920 październik 12, Wilno. – Dekret gen. L. Żeligowskiego, dotyczący organizacji władzy na Litwie // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 601.
48. *Nr* 41. 1922 marzec 24, Warszawa. – Uchwała Sejmu Ustawodawczego o objęciu władzy nad Ziemią Wileńską wraz z aktem złączenia Ziemi Wileńskiej z Rzeczpospolitą Polską // Dokumenty z dziejów... – S. 193–195.
49. *Aneksy*. Nr 13. 1923 marzec 15, Paryż. – Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie wschodnich granic Polski // Dokumenty z dziejów... – S. 518–521.
50. *Доклад* о переговорах Ю. Мархлевского с заверенным лицом Пилсудского // Международная жизнь. –

1990. – № 9. – С. 106–109.
51. Nr 270. 1919 grudzień 22, Moskwa. – Nota G. Cziczerina do L. Skulskiego // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 536.
52. *Suleja W.* Piłsudski a Petlura // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1997. – S. 113–129.
53. *Інформаційний* звіт // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України), ф. 2211, оп. 1, спр. 3, 48 арк.
54. *Звіт* з 5 засідання членів Української Дипломатичної Місії в Польській Речі Посполитій з делегацією уряду Річі Посполитої Польської, відбутого в Варшаві дня 2 грудня 1919 в залі засідань Міністерства Закордонних Справ // ЦДАВОВ України, ф. 2211, оп. 41, спр. 1, 15 арк.
55. *До пана* Голови Ради народних міністрів і пана Міністра Закордонних Справ від голови Української Дипломатичної Місії в Річі Посполитій Польській... // ЦДАВОВ України, ф. 3696, оп. 1, спр. 124, арк. 7–22.
56. *Nr* 19. 1920 kwiecień 21, Warszawa. – Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej // Dokumenty z dziejów... – S. 94–96.
57. *Nr* 20. 1920 kwiecień 24, Warszawa. – Konwencja wojskowa między Polską a Ukrainą // Dokumenty z dziejów... – S. 96–99.
58. *Ко всем* жителям Украины. Прокламацыя Пилсудского // ЦДАВОВ, ф. 4, оп. 1, спр. 29, арк. 55.
59. *Манусевич А. Я.* Трудный путь к Рижскому мирному договору 1921 г. // Новая и новейшая история. – 1991. – № 1. – С. 19–43.
60. *Ustawa* o utworzeniu Rady Obrony Państwa // Dz U RP, 1920, nr 53, poz. 327.
61. *Rozporządzenia* Rady Obrony Państwa (VII.–X.1920). – AAN, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 152, 196 s.
62. *Obywatele* Rzeczypospolitej! (Odezwy Rady Obrony Państwa,VII. 1920). – AAN, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 153, 6 s.
63. *Nr* 288. 1920 lipiec 10, Spa. – Układ Głównych Mocarstw Sprzymierzonych i Stowarzyszonych z Polską w sprawie rozejmu z RSFRR // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 561–562.
64. *Nr* 289. 1920 lipiec 11, Spa. – Nota N. Curzona do G. Cziczerina w sprawie rozejmu z Polską // Powstanie II Rzeczypospolitej... – S. 562–563.
65. *Дадиани Г. А.* Возвращаясь к “чуду на Висле” // Международная жизнь. – 1990. – № 9. – С. 101–106.
66. *Nr* 24. 1920 sierpień 23, Mińsk. – Oświadczenie delegacji polskiej w związku z polsko-radzieckimi rokowaniami złożone w odpowiedzi na warunki radzieckie z 19 VIII 1920 r. // Dokumenty z dziejów... – S.103–107.
67. *Monitor* Polski, nr 193, 26. VIII. 1920.
68. *Український* текст Ризького договору від 18.03.1921 р. // Завада І. Ризький договір і Україна. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2000. – С. 142–196.
69. *Mackiewicz S.* Historja Polski od 11 listonada 1918 r. do 17 września 1939 r. – London, 1985. – 341 s.
70. *Штарський М.* Юзеф Пілсудський. Факти і міфи // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 89–102.
71. *Українська* державність у XX ст.: Історико-політологічний аналіз. – К.: Політична думка, 1996. – 434 с.
72. *Zieliński H.* Historia Polski 1914–1939. – Wrocław: Ossolineum, 1985. – 317 s.

Lesya Alexiyevets

FOREIGN FACTORS OF THE POLISH STATE FORMATION AND ITS FRONTIERS DETERMINATION IN 1918–1923

The paper considers the foreign aspects of the Polish State formation in 1918–1923.
Key words: Polish State, foreign policy, frontiers, Paris Conference, Ambassadors Council.